

NÚRIA SALES I FOLCH (1933-2023) SEMBLANÇA BIOGRÀFICA I BIBLIOGRAFIA

SEBASTIÀ SOLÉ I COT*
JOAN PONS ALZINA**
Societat Catalana d'Estudis Històrics

Núria Sales en una imatge d'arxiu. (Elisabeth Magre)

(*) <<https://orcid.org/0000-0002-2494-7990>>.

(**) <<https://orcid.org/0000-0002-6563-2645>>.

El 10 de juliol de 2023 ens va deixar la historiadora Núria Sales. Ha estat una historiadora amb una obra extensa, de temàtica àmplia, de contingut innovador i de força interès. Ha exercit una influència notable en els historiadors de l'edat moderna, i ha gaudit d'un gran reconeixement, tot i, o potser justament per, haver elaborat la seva obra i exercit un gran mestratge des de fora de la Universitat, amb algunes col·laboracions amb l'*Alma mater*, la més llarga de les quals va ser amb l'Institut d'Història Jaume Vicens i Vives, de la Universitat Pompeu Fabra, on impartí cursos de doctorat entre 1991 i 1995 de la mà de Josep Fontana, Jaume Torras i Eva Serra. Aquesta gran influència, que ha exercit i que exercirà durant molt de temps, i aquest ampli reconeixement han fet que, amb el seu traspàs, diferents historiadors publicuessin en diferents mitjans obituaris de la historiadora traspassada. En aquestes línies intentarem no repetir el que ja ha estat dit sobre ella i la seva obra —ens remetem especialment a la llarga i excel·lent entrada que sobre aquesta historiadora va escriure Eva Serra en el *Diccionari d'historiografia catalana*—,¹ i acabarem amb una relació al més completa que ens ha estat possible d'elaborar de les obres publicades de Núria Sales.

Nascuda l'any 1933, el 1939 els seus pares se la van emportar amb ells a l'exili: uns mesos a França, un parell d'anys a la República Dominicana, d'on passaren a Mèxic; tornada a Catalunya el 1948,² on va treballar en un taller

1. Antoni SIMON I TARRÉS [dir.] (2003), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 1053-1055.

2. Carles Sentís havia estat al domicili mexicà dels Sales-Folch per proposar-los que tornessin a Catalunya, tornada que potser —això no em consta— ell va gestionar davant les autoritats franquistes; ella parla de l'aval d'un parent —Josep M. Muñoz, «Núria Sales. L'ull crític» [entrevista], a *L'Avenç*, núm. 435 (juny 2017), p. 21 i 24. Desconeixem fins a quin punt la seva proposta va influir en la decisió de tornar. La Núria, quan va tornar, tenia uns 15 anys, que era una mala edat per fer-ho: els exiliats sabien que, a partir dels 12 o 13 anys, els fills ja es resistien a deixar els seus amics i el país en el qual havien crescut i s'havien educat per tornar a Catalunya. Carles Sentís, que, després de 1939, va viatjar molt com a periodista per Europa i Amèrica, va contactar amb molts intel·lectuals catalans de l'exili per convèncer-los, no sempre amb èxit, que tornessin a Catalunya i es reincorporessin a la vida civil i, sobretot, intel·lectual; ell formava part de l'aparell franquista i podia tocar moltes teclades per facilitar-ne la tornada, tot i que la integració i subsistència material dels intel·lectuals que tornaven no era fàcil, sobretot si només volien escriure en català o no volien sotmetre's a cap censura. També va promoure la tornada d'intel·lectuals exiliats Martí de Riquer, igualment ben situat dintre el franquisme, creiem que d'una manera més limitada que Sentís, ja que, a diferència d'aquest, va residir sempre o gairebé sempre a Barcelona. Crec que és just de reconèixer-los-hi com una cosa positiva: no tenien cap necessitat de fer-ho i, segons el que fessin els que tornaven, els podien posar en un compromís. Núria Sales diu que Riquer tenia simpatia pel seu pare. Vegeu MUÑOZ, *op. cit.*, p. 26.

de decoració de porcellanes i a les oficines d'una fabrica de teixits, alhora que cursava per lliure el batxillerat i la carrera de Filosofia i Lletres, secció d'Història, assistint a classes de Vicens i Vives a la Universitat de Barcelona i de Ferran Soldevila als Estudis Universitaris Catalans de l'IEC, mentre que al British Institute de Barcelona aprenia llengua, literatura i història angleses; residència a la regió de París des de 1962; estada a Madrid (1972-73) acompanyant sempre el seu marit, el físic Oriol Bohigas i Martí —fill del filòleg i historiador de la literatura Pere Bohigas i Balaguer—, en les seves estades en diversos llocs per raons professionals, i, havent mort el seu marit el 2013, tornada definitiva a Barcelona. Aquesta experiència vital repartida en diferents països li va donar una visió més universal de la història, li va permetre dominar alguns idiomes com el francès i l'anglès, li va permetre gaudir del tracte i del mestratge de grans historiadors com Ernest Labrousse i Pierre Vilar —amb qui va col·laborar llargament i estretament fins al punt de dir que, sense Vilar, la seva obra històrica no hauria estat mai escrita—,³ va tenir contactes amb l'historiador Fernand Braudel⁴ —un dels capdavanters de l'anomenada Escola dels Annales—, i li va permetre investigar amb assiduitat als grans arxius històrics de París.⁵

El seu excel·lent domini de llengües com el francès i l'anglès, a més del català i del castellà, no va obstar perquè la major part de les seves obres fos redactada i publicada en català, ni perquè fos llegida i apreciada pels historiadors de diferents països. Els anys cinquanta havia traduït al castellà obres d'història de Valls i Taberner i de Ferran Soldevila per encàrrec d'aquest darrer historiador,⁶ que van ser publicades per l'Escuela de Estudios Medievales del CSIC; els primers anys de residència a la regió de París va traduir al castellà, per encàrrecs editorials, obres literàries de Skou-Hansen, Blaise Cendrars i Pär Lagerkvist;⁷ i els darrers anys

3. MUÑOZ, *op. cit.*, p. 27.

4. A la biblioteca de l'Institut de France es conserva una carta manuscrita de Núria Sales a Braudel, i la resposta del secretariat d'aquest (vegeu <<https://calames.abes.fr/pub/#details?id=Calames-202192212944761>>, consultat el 28-8-2024).

5. Secció de manuscrits de la Bibliothèque National de Paris; Archives du Ministère d'Affaires Étrangères (Quai d'Orsay); Archives Historiques de l'Armée de Terre de Vincennes...

6. MUÑOZ, *op. cit.*, p. 28.

7. En l'entrevista que Andreu Barnils li va fer per a Vilaweb l'1-12-2018, la nostra historiadora explica que va anar a París havent acabat de cobrar la traducció d'una biografia de John F. Kennedy per encàrrec d'Edicions Ariel (<<https://www.vilaweb.cat/noticies/nuria-sales-un-estat-es-inimaginable-sense-exercit/>>, consultada el 6-9-2024). En una altra entrevista, diu que, en guanyar Kennedy les eleccions, la biografia traduïda per Núria Sales fou publicada (entrevista de Pep Martí a Núria

de la seva vida va traduir al català, igualment per encàrrec editorial, obres també literàries de Dickens i altres autors.⁸

Obtinguda la llicenciatura el setembre de 1959 amb la qualificació de Notable, feu un estudi de la nissaga dels Veciana, avantpassats seus, creadors i comandants de les anomenades Esquadres del Batlle de Valls durant cinc generacions, que va publicar el 1962.⁹ L'obra va aportar nous coneixements sobre els Mossos d'Esquadra i els seus comandants, els Veciana, que es transmeteren la comandància del cos —que disposava de gran autonomia i moltes competències i funcionava com una empresa privada de seguretat al servei del rei— durant cinc generacions. Un conegut sud-americà de l'autora se sorprengué del fet que el patrimoni de les cinc generacions de Vecianes que comandaren les Esquadres i que, per tant, gaudiren d'un gran poder i impunitat a Catalunya, provenia de les seves mullers i no d'un exercici corrupte del càrrec.

Fins aquell moment, la història de Catalunya al segle XVIII i, en general, de tota l'edat moderna, a penes havia cridat l'atenció dels historiadors més enllà de l'estudi de les guerres dels Segadors i de Successió. Va ser als anys cinquanta i seixanta que van aparèixer les obres de Vicens i Vives, Joan Reglà, Pierre Vilar, Joan Mercader, John Elliott, Josep Sanabre, Carrera i Pujal, Pere Voltes, Jesús Lalinde... Tota una novetat i tot un estímulo per als historiadors que començaven.

A París, Pierre Vilar, amb qui ja es coneixien de feia temps,¹⁰ li dirigí la tesi,¹¹ que presentà el setembre de 1965 a la Universitat de París (la vella

Sales per a Nació Digital, 28-8-2018 i 4-9-2018, <https://naciodigital.cat/politica/nuria-sales-lex-humacio-de-franco-no-em-sembla-be-es-una-cosa-molt-hispanica_67338_102.html>, consultada 21-9-24.

8. Vegeu sota, obres de Núria Sales, apartat «Traduccions».

9. En els seus llargs agraïments a la introducció de la *Història dels Mossos...*, dona les gràcies «als Drs. Ferran Soldevila, Joan Mercader Riba [autor del pròleg del llibre], i Pierre Vilar; a Mercè Martí de Bohigas i a Joan Sales, pels seus consells i revisió» (*op. cit.*, p. 21): tenia uns bons padrins. No es va matricular de doctorat a la UB fins al curs 1988-89, en el programa «La societat urbana a l'Europa moderna» del Departament d'Història Moderna. Anteriorment, havia fet dos cursos de doctorat a la Universitat de València, que la UB l'hi va reconèixer, però no va obtenir mai els crèdits que li faltaven ni va presentar cap tesi.

10. A l'entrevista que li va fer Josep M. Muñoz per a *L'Avenç* (juny 2017), Núria Sales explica com va conèixer Pierre Vilar a través de Pere Bohigas, pare del seu marit (p. 28).

11. No hem pogut consultar la tesi, que no s'ha publicat. La direcció de Pierre Vilar, que no surt en les referències que hem trobat a la Xarxa, la fa constar Núria Sales, si més no, en una nota al peu a *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, p. 138.

Sorbona) sota el títol de *Service militaire et société en France et en Belgique au XIXe siècle. Remplaçants, remplacés, marchands d'hommes et assurances contre le service militaire*. El tema tenia connexions amb les seves investigacions sobre els mossos d'esquadra perquè, entre altres funcions, actuaven de policia auxiliar de l'exèrcit reial vigilant, entre altres coses, que els joves no s'amaguessin per no ser quintats i, després, que no fugissin un cop ho havien estat, o col·laborant en reclutaments arbitraris que no eren altra cosa que segrests de joves. La tesi no es va publicar, però va donar peu a alguns articles que sí que ho van ser, que després van ser aplegats en un llibre, *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos* (1974).¹²

Passada l'època de formació i de primeres i relativament nombroses publicacions, i el parèntesi poc productiu historiogràficament, per raons familiars —creixença dels fills—, dels anys setanta, però sense deixar mai les lectures ni del tot la investigació, Núria Sales, en plena maduresa com a historiadora, durant els anys vuitanta i noranta portarà a la impremta una gran quantitat de treballs,¹³ molts publicats a les revistes *L'Avenç* i *Afers* —aquesta dirigida per l'editor, historiador i activista cultural valencià Vicent Olmos, amb qui cooperà llargament—, i col·laborarà amb diferents historiadors, com Rosa Congost, Josep Fontana, Eva Serra i els nombrosos deixebles i col·laboradors d'aquesta historiadora,¹⁴ col·laboracions que foren causa d'un enriquiment recíproc. L'elaboració i publicació de treballs historiogràfics seus minvarà considerablement en nombre a la primera dècada del segle XXI, i cessarà pràcticament del tot a la segona dècada del segle.

En la seva extensíssima obra (onze llibres, participació en quinze obres col·lectives, prop de vuitanta articles en revistes científiques, una cinquantena de recensions, més de nou articles de diari, tres o més pròlegs de llibres, una dotzena de traduccions de l'anglès, francès, català i castellà) trobem estudis d'història local, d'història nacional, d'història reial o estatal i d'història universal

12. Sorprenentment, aquestes aportacions de la nostra historiadora són ignorades a l'entrada «història militar» del *Diccionari d'historiografia catalana*, potser perquè no se centren en la història militar de Catalunya, si bé també s'hi refereixen.

13. Coincidint si fa o no fa amb aquesta nova etapa, la nostra historiadora signa els treballs «Núria Sales», sense l'afegit «de Bohigas» que havia fet servir fins aleshores.

14. Miquel Pérez Latre, Josep M. Bringué, Joan Pons Alzina, Imma Muxella, Josep Capdeferro... Aquests historiadors, dirigits per Eva Serra, duen a terme l'edició dels processos de Cort de l'edat moderna.

—d'aquests darrers, ben pocs, però igualment interessants i ben plantejats—. La història local ben feta —pel mètode i per la selecció de l'objecte i àmbit de l'estudi històric— té tant d'interès com la història d'àmbits socials més amplis, i pot contenir aportacions imprescindibles a la història d'aquests darrers. Així són els treballs d'història local de Núria Sales, i per això ella va defensar, per exemple, els treballs de l'historiador Jaume Codina sobre diferents èpoques i aspectes de poblacions del Baix Llobregat.

La majoria dels treballs historiogràfics redactats per Núria Sales són monografies, és a dir, estudis sobre un tema concret, basats en gran part en fonts arxivístiques i, secundàriament, en fonts bibliogràfiques; fins i tot cinc dels deu llibres d'història que va publicar són reculls de monografies seves revisades que ja havien estat publicades i on fa constar on ho havien estat i si hi ha introduït modificacions. Només va redactar dues obres de síntesi de períodes històrics més o menys llargs: una són els capítols que tracten de Catalunya i les Illes Balears i Pitiüses al segle XVIII i el primer terç del XIX de la *Història dels Països Catalans*;¹⁵ l'altra és *Els segles de la decadència (segles XVI i XVII)*,¹⁶ que sorprenen per la seva originalitat i referències de fets, dades i dites poc o gens sabuts, moltes de les quals ella coneixia de primera mà per les seves investigacions.

Ha estudiat temes d'història local —que, si es fa ben feta, és més difícil, per mal coneguda i amb unes fonts de més difícil accés i mal conservades, que la història d'àmbits més amplis—, d'història familiar, d'història social, d'història política, d'història econòmica, d'història institucional, d'història municipal, d'història militar, d'historiografia, d'arxivística, de l'ensenyament de la Història...

Esmentarem, sense ànim d'exhaustivitat, els seus estudis sobre el bandolerisme, en algun dels quals rebutà la tesi de la pèrdua de posicions econòmiques de la noblesa catalana els segles XVI i XVII;¹⁷ sobre els barons i les jurisdiccions senyoriales; sobre ciutats i viles —els comuns— i les seves institucions; sobre ramblers, traguers i mules, un sector fonamental per a la societat de l'Antic Règim, totalment oblidat per la historiografia hispànica, que l'entronca amb

15. M. ARDIT; A. BALCELLS i N. SALES (1980), *Història dels Països Catalans III. De 1714 a 1975*, Barcelona, Edhasa.

16. *Els segles de la decadència (segles XVI-XVII)*. Vol. IV de la *Història de Catalunya* (1989), dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62.

17. Eva SERRA, s.v. «Núria Sales», a SIMON, *Diccionari d'historiografia...*

el seu primer treball historiogràfic, la *Història dels Mossos...* (els Veciana eren una nissaga de ramblers, és a dir, de traficants d'animals de tir, que recorrien tot Catalunya i més enllà per comprar i vendre aquests animals a les fires de bestiar i que per això coneixien tan bé la ruralia, que serà on exerciran fonamentalment les seves funcions les Esquadres del Batlle de Valls).

Un dels seus treballs, que s'allunya dels temes i de la seva metodologia habitual perquè no es basa en fonts arxivístiques i és d'àmbit gairebé universal, és «Com s'ensena la història per aquests mons. Mitologies nacionals i manuals escolars»,¹⁸ en el qual analitza com interfereixen en l'ensenyament escolar de la història la tradició cultural, els mites nacionals, la situació política i social, els interessos econòmics de les classes dominants i altres circumstàncies en un gran nombre de països i àrees culturals del planeta, però no d'Espanya ni de Portugal, entre d'altres que no hi són analitzats. Aquest article, que, a diferència dels altres de l'autora, té un gran interès pràctic perquè tracta de l'ensenyament escolar de la història, no creiem que hagués tingut la difusió i repercussió que es mereixia.

Característiques de la seva personalitat investigadora i de la seva obra històrica són:

- una increïble i envejable capacitat de treball;
- una àmplia cultura i un gran coneixement de la història i de la literatura occidental a través d'infinitat de lectures. Era dotada d'una potent memòria de tot el que veia, sentia i llegia;
- el seu estil literari arrossega el lector, se l'enduu cap on ella vol, té nervi, és seductor, irresistible, digne de la filla de Joan Sales i de Núria Folch, que també era escriptora, tot i que se sentia lluny dels seus pares, que, segons ella, no apreciaven les seves qualitats intel·lectuals (trobaven que no tenia «curiositat intel·lectual») ni van intentar adoctrinar-la, tot i que, com diu ella mateixa, el catalanisme, a casa, es respirava, no calia que l'en volguessin convèncer; hi havia una gran influència tàcita;¹⁹

18. *L'Avenç*, núm. 94 (juny 1986), p. 52-63.

19. Les relacions de Núria Sales amb els seus pares estan molt ben explicades per ella mateixa a l'entrevista que li va fer Josep M. Muñoz per a *L'Avenç*, núm. 435 (juny 2017), especialment a les pàgines 25-26. En contra del que ella diu o insinua, nosaltres creiem que, si més no el seu pare, sí que creia en les qualitats de la seva filla, la va ajudar i la va promocionar: pensem que alguna cosa va haver de tenir a veure en l'encàrrec de les traduccions de la *Història de Catalunya* de Valls i Taberner i Soldevila, i de la biografia de John F. Kennedy per a l'editorial Ariel, en la qual Joan Sales treballava;

- d'acord amb el seu domini de la llengua, sabia posar als seus treballs títols cridaners, atractius, retòrics, però sempre adients al contingut del treball i no dels que desorienten el lector;
- combinant el seu estil, els seus coneixements i la seva curiositat, era capaç de fer de lectura apassionant i profitosa, tot oferint enfocaments nous, temes aparentment ensopits —poso p. ex., «Història eclesiàstica o història d'eclesiàstics?: un diccionari, un episcopologi, els dos (o més) Felius, i mossèn Melet»—, o temes ja molt treballats —p. ex., «Tractà dels Pirineus el Tractat dels Pirineus?», on, entre altres afirmacions d'interès, assenyala que, en aquest Tractat, a penes són esmentats els Pirineus, i que, tanmateix, a partir d'aquest Tractat va canviar el concepte de la serralada: mentre que fins aleshores, i des de l'Antiguitat, els Pirineus comprenien les Alberes i les Corberes a Llevant, i la serralada Cantàbrica a Ponent, a partir del Tractat el concepte de Pirineus queda identificat amb la frontera hispanofrancesa (per l'ús, no pas perquè ho digui el Tractat);
- les nombroses preguntes que trobem en els seus treballs, preguntes retòriques o simplement expressió d'hipòtesis o d'interpretacions indemonstrables de moment o per sempre, ens recorden les que trobem també sovint als treballs de Pierre Vilar, que creiem —i que es desprèn de les seves mateixes afirmacions—²⁰ que va ser el mestre que més la va influir;
- els seus treballs són fruit de la recerca i lectura d'una gran quantitat de documents d'arxiu, dels quals va treure tot el fruit possible. La utilització d'aquestes fonts com a base fonamental dels seus treballs és el que els fa tan originals, tan interessants, tan útils i tan meritoris;²¹

al pròleg de la *Història dels Mossos...* (1962), la nostra historiadora agraeix els «consells i revisió» del text que hi van fer, entre d'altres, Ferran Soldevila i Joan Sales (p. 21). Les coses desagradables que Núria Sales retreu que li van dir els seus pares, en aquella època no eren excepcionals en les relacions entre pares i fills, es deien ja fos perquè als fills no els pugessin els fums al cap, ja fos per refermar l'autoritat i la superioritat paterna: no hi havia aquesta veneració i sobreprotecció dels fills que hi ha avui i que tant mal està fent; el tracte entre pares i fills era dur, distant i sever, però, fora de la família, els pares es desfeien en elogis dels fills i els defensaven amb dents i ungles; com diu ella mateixa a l'entrevista esmentada, «La meua mare [...] hauria donat la vida per mi» (p. 26).

20. El mestratge de Pierre Vilar sobre Núria Sales l'explica la historiadora a l'entrevista de MUÑOZ, *op. cit.*, p. 27-29.

21. Cal tenir en compte que la investigació de l'historiador en un arxiu és a vegades molt ingrata: deficiències en la catalogació i en la conservació dels documents (desordenats, bruts, paràsits del paper, pólvores insecticides), l'investigador sovint no sap què hi trobarà i dubta si prendre nota de coses interessants que no són l'objecte de la investigació, limitacions —sovint

- l'originalitat i l'agudesia. Fins i tot en els temes més conreats pels historiadors n'assenyalava obllits i era capaç de presentar-los des de punts de vista nous i atractius, que guiaran durant molt de temps les investigacions futures. Com si llegís el pensament dels protagonistes dels fets històrics que estudiava. Sempre obria perspectives noves. Ja hem citat més amunt la seva anàlisi del Tractat dels Pirineus. En els seus dos únics treballs generalistes de síntesi històrica de períodes més o menys llargs que ja hem esmentat, aportava oportunitat gran quantitat de dades que coneixia de les seves investigacions o de les seves lectures, dades sovint poc o gens conegudes fins i tot pels especialistes; Pierre Vilar diu, en el pròleg d'*Els segles de la decadència...*, que «el *veritable historiadore* [...] [com Núria Sales] és l'investigador que *revela problemes* allà on no era costum descobrir-ne [...]»;²²

- era crítica amb els protagonistes dels fets històrics, i amb les obres dels historiadors —i, més que amb ningú, amb ella mateixa—, però sempre, en les seves publicacions, dintre de la més estricta correcció acadèmica;²³

- una moderada tendència a la provocació, potser en part influïda per un dels seus mestres en història, Pierre Vilar;

- revisava, modificava, actualitzava fins al darrer moment els seus treballs, tant quan s'havien de publicar per primera vegada com en les reedicions.

Els aspectes innovadors de l'obra de la nostra historiadora han estat assenyalats per Eva Serra en el seu article del *Diccionari d'historiografia catalana* que ja hem indicat més amunt. Hi afegirem, i n'hi deu haver més, que va copsar la superació del caràcter estamental i la importància del «nou braç militar» i de la Junta dels Tres Comuns, que significava la superació de la societat dels ordes bastant abans de la Revolució Francesa.²⁴ O assenyalava els setcentistes *Manual*

absurdes— en la reproducció dels documents... Aquests inconvenients arriben a nivells dramàtics en els arxius municipals, comarcals i «patrimonials» (nobiliaris, familiars...), en els quals cal afegir altres impediments com ara la localització en poblacions allunyades de la residència de l'historiador, horaris impossibles, escassetat o fins i tot manca absoluta de personal arxiver, falta de suport del personal quan n'hi ha, ambient gèlid a l'hivern, mala il·luminació...

22. *Op. cit.*, p. 9. Les cursives són de Pierre Vilar.

23. La seva crítica a la historiografia generalment més acceptada la trobem, p. ex., a «Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables», inclòs a *De Tuïr a Catarroja*, p. 197-204.

24. Núria Sales, «Les institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolició», a *De Tuïr a Catarroja*, p. 210-212.

Digest i Politar andorrà —que ben pocs historiadors han llegit i que potser molts ni en coneixen l'existència— com a «més mereixedors del qualificatiu de “primer tractat d'economia política” d'aquestes terres que no pas el pàl·lid i vuitcentista Jaumandreu». ²⁵

A la segona meitat del segle xx, i especialment a partir dels anys vuitanta, la historiografia espanyola ha reprès antics mites i obsessions de tipus espanyolista respecte de la història de Catalunya, amb exaltació de la monarquia absolutista, unitarista i centralista, que han influït en alguns historiadors catalans. Un dels mites que es va escampar va ser que Catalunya, a l'edat moderna, era un país anacrònic, que anava contra el progrés que representava la monarquia absoluta, i que tenia un sistema jurídic i polític poc democràtic o antidemocràtic conduït per oligarquies refractàries a la *modernització*. Núria Sales va ser impermeable en aquest corrent i el va criticar en els seus treballs quan s'esqueia. ²⁶ En la lliçó pronunciada la vigília d'un Onze de Setembre al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona, va respondre al corrent historiogràfic espanyolista dient que «[òbviament] la Catalunya d'aquells segles no era pròpiament una “democràcia” [...], però els vencedors de 1714 s'haurien quedat molt parats de veure que algú acusava les institucions abolides de purament oligàrquiques, de mers instruments a les mans de la noblesa i altres senyors de vassalls [...]. Un Decret de Nova Planta que havia consolidat la dependència senyorial: les “constitucions i els privilegis” abolits eren els dels comuns, no pas (o ben poc) els dels senyors». ²⁷

Direm, per acabar, que Núria Sales va mantenir una densa i regular correspondència amb diversos historiadors i amics, que, si algun dia es publica, ajudarà a conèixer el seu pensament i la seva obra.

25. *Op. cit.*, p. 207.

26. Una vegada, davant l'admiració i els elogis del llibre de John Elliott *La revolta catalana de 1640*, va manifestar al primer dels signants d'aquest article que no ho compartia, que Elliott presentava els catalans com a anacrònics, curts de mires, obsedits amb les constitucions, drets i privilegis, mentre que el rei i els castellans els presentava com a moderns, llestos, intel·ligents...

27. SALES, «Abans del 1714», a *De Tuïr a Catarroja...*, p. 228-229.

BIBLIOGRAFIA

- 1961: *Exili a Playamurtos*. Barcelona: Ossa menor, 1961. [Poesia. Premi Màrius Torres 1960].
- 1962: *Història dels Mossos d'Esquadra: la dinastia Veciana i la policia catalana el segle XVIII*. Pròleg de Joan Mercader. Barcelona: Aedos, 266 p.
- 1962: *Una vila catalana del segle XVIII*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 78 p. [Reeditat el 2006].
- 1967: *Els Caputxins catalans del Caroní i els generals de Bolívar: un aspecte de la «colonització de frontera» Guayana i dels problemes de reclutament i intendència a les guerres d'independència sud-americanes*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 63 p.
- 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 277 p. [A la «Nota preliminar», l'autora refereix on havien estat publicats prèviament els treballs i a l'inici de cadascun si hi va introduir cap modificació, p. 5, 8, 58, 138 i 208].
- 1981: *Els botiflers, 1705-1714*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 89 p.
- 1984: *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*. Barcelona: Empúries, 219 p.
- 1989: *Els segles de la decadència (segles XVI-XVII)*. *Història de Catalunya*. Vol. IV. Pròleg de Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 517 p.
- 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Presentació de Pere Anguera. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 134 p.
- 1999: *Els botiflers, 1705-1714*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 109 p. [Nova edició que, segons l'autora, suprimeix «dotzena i mitja de ratlles, de les p. 29-30 de l'edició original», afegeix noves notes i, en apèndix, incorpora «Abans del 1714: cap a una democratització de les institucions catalanes», discurs de 1991 en ocasió de la commemoració de l'Onze de Setembre al Saló del Consell de Cent barceloní].
- 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 229 p. [A l'«Advertiment preliminar», l'autora refereix on havien estat publicats prèviament alguns dels treballs i si hi va introduir cap modificació, p. 11-14].

Participació en obres col·lectives, congressos i debats

- 1977: «Sociedades de seguros contra las quintas (1865-1868)». A: *La revolución de 1868. Historia, pensamiento, literatura*. Nova York: Las Américas Publishing Co, p. 109-125.
- 1980: Manuel ARDIT, Albert BALCELLS i Núria SALES, *Història dels Països Catalans III. De 1714 a 1975*. Barcelona: Edhasa. [Núria Sales és autora dels capítols relatius a Catalunya i les Illes Balears durant el segle XVIII i el primer terç del XIX].
- 1981: «Els mossos d'esquadra a l'antic règim (1721-1835)». A: *Els mossos d'esquadra*. Barcelona: L'Avenç estudis, p. 11-49. Publicat de nou amb retallades a: *Mossos d'esquadra. Història i present*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 27-77.
- 1986: «Classes ascendents i classes descendents a la Catalunya francesa d'Antic règim: la noblesa rossellonesa, arruïnada i disminuïda?». A: *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als països catalans*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 23-41.
- 1986: «Naturals i alienígenes: un cop d'ull a algunes naturalitzacions dels segles XV a XVIII». A: *Studia in honorem prof. M. de Riquer I*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 675-705. Tema que fou reprès a «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII», *L'Avenç*, núm. 100 (1987), p. 32-36; a «Naturalizações catalãs, seculos XV a XVIII». *Ler Història*, núm. 9 (1986), p. 41-64, i molts anys després i amb un text aparentment molt diferent a *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 95-126.
- 1988, juliol-agost: «El mil·lenari i l'historiador», *L'Avenç*, núm. 117, p. 54-55. [Resposta al debat promogut per la mateixa revista mitjançant l'article de Josep M. SALRACH «El mil·lenari com a pretext per a un debat entre historiadors» que va ser enviat, a més de a Núria Sales, a Josep M. Ainaud de Lasarte, Ramon Alquézar, Agustí Altisent, Miquel Barceló, Carlos Estepa Díez, Víctor Ferro, José Ángel García de Cortázar, Josep M. Gay Escoda, Miquel Izard, Jordi Maluquer de Motes, Anscari M. Mundó, Jaume Riera i Sans, Manuel Riu i Riu, Gabriel Roura, José. E. Ruiz Domènec, Esteban Sarasa Sánchez, José Ángel Sesma Muñoz, Eva Serra i Puig, Jaume Sobrequés i Callicó i Frederic Udina i Martorell].

- 1989: «Alguns aspectes de la Catalunya del Barroc». A: *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 9-12. Publicat de nou amb modificacions l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 183-195.
- 1989: «Història local, quin passat, quin present, quin futur?». A: *L'espai viscut. Col·loqui internacional d'història local. València, 7, 8, 9 i 10, novembre, 1988*. València: Diputació de València, p. 29-41.
- 1990: «Le système de classification des archives officiels français. La série W. Débat [entre Lucie Favier, Josep Matas, Claudine Pailhes, Michel Roberge, Montserrat Salvador, Núria Sales i Margarita Vázquez de Prada]». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 59-66.
- 1990: «Tria i eliminació de documents. Debat [entre Francesc Balada Bosch, Josep M. Benaül Berenguer, Joan Boadas Raset, Josep Matas Balaguer, Michel Roberge, Núria Sales i Joan Vintró Castells]». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 195-210.
- 1991: «La “Guerra dels segadors”, la pre-guerra i la postguerra als arxius rossellonesos». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 211-238.
- 1992: «Alguns problemes metodològics entorn a la investigació de moviments populars i altres “turbacions” (dels segles xv al xviii)». A: *Revoltes populars contra el poder de l'estat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 58-63.
- 1993, setembre: «Estat fort = Estat nació?». *L'Avenç*, núm. 173, p. 44-45. [Article de resposta a la invitació al debat plantejat per Borja de Riquer en la mateixa revista mitjançant l'article «Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX» (*L'Avenç*, núm. 170) i en el qual participaren, a més de Núria Sales, Miquel Izard i Jordi Casassas].
- 1994: «Abans de 1714: cap a una democratització de les institucions catalanes». A: *La Commemoració de l'Onze de Setembre a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 96-104. Publicat de nou en una versió diferent i com a annex a la tercera edició (2000) d'*Els botiflers*, i l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 205-212.
- 2000: «Manual d'economia política escrit en català». A: *Manual Digest*. Andorra la Vella: Fundació CaixaBank, p. 619-622.

2007: «Gaspar de Llupià, ambaixador (1477-1497) de Maximilià I, Rei de Romans». A: *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Canet: Trabucaire, p. 75-84. Originalment publicat a *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 18, p. 147-156.

Articles de revista

- 1968: «Some Opinions on Exemption from Military Service in Nineteenth-Century Europe», *Comparative Studies in Society and History*, núm. 10, p. 261-289.
- 1968: «Marchands d'hommes et sociétés d'assuranciers contre le service militaire au XIXe siècle». *Revue d'histoire économique et sociale*, núm. 46, p. 339-380. [Publicat de nou en traducció castellana de Josep M. Palàcios, i, segons Núria Sales, «ligeramente enmendada» l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 137-135. Resum de la tesi doctoral *Service militaire et société en France et en Belgique au XIXe siècle. Remplaçants, remplacés, marchands d'hommes et assurances contre le service militaire*, dirigida per Pierre Vilar i defensada el 1965].
- 1970: «Esclavos y reclutas en Sudamérica, 1816-1826». *Revista de Historia de América*, núm. 70, p. 279-337. [Publicat de nou, aparentment sense retocar, l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 57-135].
- 1970: «Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 1, p. 145-181. [Publicat de nou en traducció castellana de Josep M. Palàcios l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 207-277.
- 1971: «La desaparición del soldado gentilhombre». *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 21, p. 41-69. [Publicat de nou l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 7-56].
- 1982: «Sobre una disputa entre els regidors de Valls i el batlle Pere Anton Veciana». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 1, p. 67-68.
- 1983, gener: «Miquelets catalans i protestants del Llenguadoc». *L'Avenç*, núm. 56, p. 15-23.
- 1983, maig: «El Tercer Planeta. Estructures familiars i sistemes ideològics». *L'Avenç*, núm. 60, p. 4-5.

- 1983, juliol-agost: «Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)». *L'Avenç*, núm. 62, p. 23-33. Publicat de nou amb títol diferent el 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 15-42.
- 1983, octubre: «Türcs de professió o l'acceptació a-crítica de l'Islam». *L'Avenç*, núm. 64, p. 9-10.
- 1983, novembre: «Les recerques històriques d'esquena a Perpinyà». *L'Avenç*, núm. 65, p. 9-10.
- 1983: «Un cop d'ull a nou-centes cartes vallenques de fa dos segles: inseguretat i criminalitat a la vetlla de les guerres napoleòniques». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 3, p. 37-40.
- 1983: «Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 13, p. 65-81. Publicat de nou amb lleugeres modificacions el 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 43-69.
- 1984, febrer: «La impia aliança amb l'enemic». *L'Avenç*, núm. 68, p. 11.
- 1984, abril: «La fam en el món: situació actual». *L'Avenç*, núm. 70, p. 7.
- 1984, juny: «Bruixes, per exemple». *L'Avenç*, núm. 72, p. 7-8.
- 1984, setembre: «Rèquiem per un tren?». *L'Avenç*, núm. 74, p. 9.
- 1984, octubre: «Prats de Molló i la retirada de 1939». *L'Avenç*, núm. 75, p. 7.
- 1984, novembre: «La batalla dels euromíssils». *L'Avenç*, núm. 76, p. 7-8.
- 1984, desembre: «Canonges caritatius i pagesos de cor eixut». *L'Avenç*, núm. 77, p. 9-10.
- 1984: «Un cop d'ull al llibre de la cort dels batlles de Vallclara dels segles XVI i XVII». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 5, p. 115-122.
- 1985, gener: «Guerres de religió i inquisició espanyola». *L'Avenç*, núm. 78, p. 7-8.
- 1985, febrer: «¿Fins a quan pogueren els senyors alt-justiciers condemnar a mort?». *L'Avenç*, núm. 79, p. 20-27.
- 1985, maig: «'Bandoliers espanyols' i guerres de religió franceses». *L'Avenç*, núm. 82, p. 46-55. [Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 143-166].
- 1985, octubre: «Masies, per exemple». *L'Avenç*, núm. 86, p. 7.
- 1985: «Feudalisme a França i Espanya en els segles XVI a XVIII: alguns aspectes». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, núm. 1, p. 17-28.
- 1986, gener: «El món rural a l'Antic Règim». *L'Avenç*, núm. 89, p. 75-77.

- 1986, febrer: «Muntanyes de la por i l'esperança». *L'Avenç*, núm. 90, p. 65-67.
- 1986, abril: «Inventaris post-mortem». *L'Avenç*, núm. 92, p. 54-57.
- 1986, juny: «Com s'ensenya la història per aquests mons. Mitologies nacionals i manuals escolars». *L'Avenç*, núm. 94, p. 52-63.
- 1986, novembre: «Servei militar i societat: la desigualtat enfront del servei obligatori, segles XVII-XX». *L'Avenç*, núm. 98, p. 6-13.
- 1986, desembre: «Un centenari: el de Marc Bloch, 1886-1986». *L'Avenç*, núm. 99, p. 55-57.
- 1986: «Naturalizações catalãs, seculos xv a xviii». *Ler História*, núm. 9, p. 41-64.
- 1987, gener: «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII». *L'Avenç*, núm. 100, p. 32-36. [Nota de l'autora: «Text que correspon, en bona part, al d'un seminari fet al Col·legi Universitari de Girona, la primavera del 1985. La transcripció completa de les demandes de 1599 es troba en un article sobre el mateix tema que publico als *Studia in honorem prof. M. De Riquer I*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 675-705, bibliografia i notes, en el mateix, i també en un altre article sobre aquest tema, traduït al portuguès, a *Ler História*].
- 1987, maig: «Existí un bandolerisme català del Barroc?». *L'Avenç*, núm. 104, p. 56-62. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 167-181.
- 1987, juny: «Més històries pirinenques i de boscos». *L'Avenç*, núm. 105, p. 63-65.
- 1987, juny: «Gremis i oficis a Girona». *Plecs d'història local*, núm. 9, p. 140-141.
- 1987, juliol-agost: «¿Quins eren els negres més ben tractats del món?». *L'Avenç*, núm. 106, p. 5-8.
- 1987, novembre: «Guadalupe 1486, ¿triomf del mas sobre el castell?». *Revista de Catalunya*, núm. 13, p. 53-63.
- 1987: «El bisbe d'Alet i les bruixes del Capcir». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 19, p. 133-143.
- 1987: «Justiça, criminalidade e tribunais senhoriais entre os secs. XVI e XVIII. Algumas questões metodológicas». *Ler História*, núm. 12, p. 77-93.
- 1988, gener: «Un útil instrument de treball: l'Arxiu de textos catalans antics». *L'Avenç*, núm. 111, p. 58-59.
- 1988, febrer: «Església, masia i poble». *Revista de Catalunya*, núm. 16, p. 60-72.

- 1988, abril: «La Catalunya francesa de 1780-1820. Una societat contra l'Estat?». *L'Avenç*, núm. 114, p. 50-52.
- 1989, març: «De la processó obligatòria a la processó prohibida, segles XV-XVIII». *L'Avenç*, núm. 124, p. 72-73.
- 1989, setembre: «Una impossible bibliografia rossellonesa?». *L'Avenç*, núm. 129, p. 58-59.
- 1990, gener: «Inventaris i inventaris». *L'Avenç*, núm. 133, p. 58-59.
- 1990, febrer: «De Tuïr a Catarroja», *Revista de Catalunya*, núm. 38, p. 126-130. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 15-21.
- 1990, novembre: «Torres de Farahó, Torres-Campanars i altres marrades». *L'Avenç*, núm. 142, p. 8-9.
- 1990, desembre: «Altres inventaris». *L'Avenç*, núm. 143, p. 68-71.
- 1990: «L'eliminació de documents. El punt de vista de l'historiador». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 137-142.
- 1990: «Un problema metodològic: l'oblit de les cúries baronials en estudis sobre justícia i delinqüència (França i Espanya, segles XVI-XVIII)». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. V, núm. 10, p. 363-383.
- 1990: «Dom Mabillon, dom Lobineau i el P. Villanueva: Una no-història?». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. V, núm. 10, p. 521-532.
- 1991, gener: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 144, p. 61-63. [Fou publicat de nou el maig de l'any 2017: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 441, p. 8-10].
- 1991, maig: «Calls i els jueus catalans». *L'Avenç*, núm. 148, p. 48-51.
- 1991: «Cómo enseñar la historia de la Segunda Guerra Mundial?: un coloquio», *Ler història*, núm. 21, p. 170-175.
- 1992, desembre: «Parahistoriografia catalana?». *L'Avenç*, núm. 165, p. 70.
- 1993: «Jueus i conversos: algun recull recent». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 27, p. 91-100.
- 1993: «Ramon Villares y Galicia», *Ler història*, núm. 24, p. 137-141.
- 1993: «Institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolicció: una tasca historiogràfica urgent: la reedició de la compilació de constitucions de 1588-1589, la publicació dels processos de cort de 1585-1705». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 13, p. 275-279. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes*

- i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 205-212.
- 1994, novembre: «Per què l'adquisició del Rosselló és presentada per la historiografia francesa com una conquesta militar més». *Revista de Catalunya*, núm. 90, p. 23-38.
- 1994: «Censos, censals i masies del monestir de la Portella. De la ruïna del segle xv a la recuperació del xvi-xviii». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. IX, núm. 19, p. 575-597.
- 1995: «Diputació, síndics i diputats. Alguns errors evitables». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 15, p. 95-102. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 197-204.
- 1996: «Estat, monarquia i llengua». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XI, núm. 23-24, p. 357-365.
- 1997: «Podem parlar de la Catalunya dels Àustria com d'un estat? I on rau l'estatalitat en monarquies compostes?». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, núm. 15, p. 23-31. Publicat de nou en «versió molt semblant» l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 83-93.
- 1997: «Catalunya francesa, Catalunya Nord, Comtats, Rosselló, “Pyrenées Orientales”, Terres catalanes de França, “Pays Catalan”, Antigues vegueries del Rosselló-Vallespir, Conflent-Capcir i Cerdanya?». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 517-520.
- 1997: «Premsa rossellonesa i historiografia». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 691-699.
- 1997: «Dos reculls d'història medieval editats pel CREPF de Perpinyà». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 709-714.
- 1997: «Quinto centenario de “la” expulsión de los judíos (1492-14998): notas desordenadas sobre tres o cuatro compilaciones», *Ler història*, núm. 33, p. 83-94.
- 1998: «Un ambaixador rossellonès del Sacre Imperi Romanogermànic?: Gaspar de Llupià i Maximilià I, rei dels romans (1477-1497)». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 18, p. 147-156. Publicat de nou «amb algun complement en matèria de notes» l'any 2007: *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Canet: Trabucaire, p. 75-84.

- 1999: «Un cop d'ull a alguna revista rossellonesa recent». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 269-272.
- 2001: «La llengua dels documents baronials: un cop d'ull a papers rossellonesos de l'arxiu del marquès d'Alfarràs (c. 1660-1860)». *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 21, p. 261-282.
- 2002: «Templers, croats i excomunicats. Notes desordenades de lectura entorn d'Oliver de Termes, "mestre de ginys" a la conquesta de Mallorca». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 627-634.
- 2003: «Una industrialització totalment exògena: la de Tarragona». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVIII, núm. 45, p. 479-482.
- 2003: «Història eclesiàstica o història d'eclesiàstics?: un diccionari, un episcopologi, els dos (o més) Felius, i mossèn Melet». *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 46, p. 735-748.
- 2004: «Tractà del Pirineus, el tractat del Pirineus?». *Estudis d'història agrària*, núm. 17, p. 829-840.
- 2009: «La missió dels Pirineus del jesuïta Jean Forcaud (1635-1649)». *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 64, p. 631-638.
- 2017: maig: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 441, p. 8-10.

Ressenyes de llibres, congressos i notes de lectura²⁸

- 1982: «A History of some early families at Oak Glen / Ida Condit». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 1, p. 71-72.
- 1985: «Eulàlia Duran, *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre, Eliseu Climent editor, 1984, 414 p.». *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 4, p. 478-480.
- 1986: «*Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*». *L'Avenç*, núm. 98, p. 73-75. [Ressenya del llibre: Antoni PLADEVALL FONT; Antoni SIMON TARRÉS. *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Barcelona: Curial, 1986, 148 p.]
- 1986: «J. F. Le Nail, H. Cavaille's, B. Druéne, C. Desplat, F. A. Floristan, A. J. Gorria, A. Brives, F. Baby i M. Papy, *Lies et passeries dans les Pyrénées*,

28. Per tal com moltes bases de dades de revistes no indexen les ressenyes, no podem oferir-ne una relació completa.

- Tarbes, Société d'Études des Sept Vallées i Bibliothèque Centrale de Prét, 1986, 236 p.». *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 5, p. 349-350.
- 1987, febrer: «Senyors i vassalls al Camp de Tarragona». *Plecs d'història local*, núm. 7, p. 104-105. [Ressenya dels llibres: Josep M. RECASENS COMES. *El senyoriu de Morell, 1173-1835*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1985, 186 p. i Lluís M. FIGUERAS FONTANALS. *El senyoriu de Celma*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 1985, 240 p.].
- 1987, abril: «R. Verdier, *La vengeance, études d'ethnologie, d'histoire et de philosophie*, París, 1980-1984». *L'Avenç*, núm. 103, p. 68-69.
- 1988, febrer: «Le Roussillon, une société contre l'état, 1780-1820 de Miquel Brunet». *Revista de Catalunya*, núm. 16, p. 160-161.
- 1988, març: «Víctor Ferro, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*. Eumo: Vic, 1987, 606 p.». *L'Avenç*, núm. 113, p. 66-67.
- 1988, maig: «Senyors i pagesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII», *L'Avenç*, núm. 115, p. 52-53. [Ressenya del conjunt de les darreres aportacions d'Eva Serra, especialment del llibre: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronía de Sentmenat*. Barcelona: Crítica, 1988, 500 p.].
- 1988, juny: «Històries de Linyola». *Plecs d'història local*, núm. 15, p. 237. [Ressenya del llibre: E. MESTRE I ROIGÉ [coord.]. *Història de Linyola*. Lleida: Virgili i Pagès, 1987, 256 p.].
- 1988, juny: «J. Boadas, J. N. Oliveras i X. Sunyer, El Ter, Quaderns de la Revista de Girona, núm. 12, 1987, 108 p.», *Plecs d'història local*, núm. 15, p. 237.
- 1989, novembre: «Peter McPhee, *Collioure et la Revolution Française*. Perpinyà: Ed. Le Publicateur, 1989, núm.165». *L'Avenç*, núm. 131, p. 59-60.
- 1989, desembre: «Afers. Fulls de recerca i pensament». *L'Avenç*, núm. 132, p. 75-76.
- 1989: «Valmy' 89», *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. IV, núm. 8, p. 585-591.
- 1990, febrer: «Hi ha trajos i trajos». *L'Avenç*, núm. 134, p. 79. [Ressenya dels llibres: C. VILELLA. *Trajes de la isla de Mallorca*. Palma: J. J. De Olañeta, 1989, 100 p. i Donald G. MURRAY; Aina PASCUAL, *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*. Palma: J. J. de Olañeta, 1988, 176 p.].
- 1990, febrer: «Premsa rossellonesa del segle passat». *Plecs d'història local*, núm. 25, p. 48. [Ressenya dels llibres: Gérard BONET, *L'histoire d'un journal. Un*

- journal dans l'Histoire, 1846-1848*. Perpinyà, 1987, 416 p. i Clement RIOT, *La presse roussillonnaise*. Prada: Terra Nostra, 1987, 366 p.].
- 1990, octubre: «Dels fets e dits del gran rey Alfonso». *L'Avenç*, núm. 141, p. 79-80. [Ressenya del llibre: A. BECADELLI «EL PANORMITA». *Dels fets e dits del gran rey Alfonso*. Barcelona: Barcino, 1990, 404 p].
- 1991, febrer: «L. Assier i altres, *Une France coutumière, enquête sur les usages locaux et leur codification (XIXe-XXe siècles)*. París: CNRS, 1990, 208». *L'Avenç*, núm. 145, p. 79.
- 1991, maig: «Una bibliografia tarraconense». *L'Avenç*, núm. 148, p. 60. [Ressenya del conjunt de la publicació amb motiu de la publicació del número XII].
- 1991, octubre: «*Los veinte años de inscripción* i altres dietaris del temps dels carlins editats per Pere Anguera». *L'Avenç*, núm. 152, p. 78-79. [Ressenya d'estudis de Pere ANGUERA, principalment dels llibres editats o anotats: *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988, 248 p.; *Los veinte años de inscripción. Una visió carlina de la primera meitat del segle XIX*. Reus: Centre d'Estudis Comarcals Josep Iglésies, 1990, 154 p., i altres].
- 1991: «Hidalgos, ciudadanos, ciudadanos-militars: lecturas paralelas en torno a un libro reciente. AAVV. *Hidalgos & hidalguía dans l'Espagne des XVI-XVIIIe siècles*. París: CNRS, 1989, 240 p.», *L'er història*, núm. 22, p. 163-172.
- 1994, abril: «Henry Ettinghausen. *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial, 1993, 4 vol.». *L'Avenç*, núm. 180, p. 78-79.
- 1995, juliol-agost: «Les actes del tercer congrés d'història moderna de Catalunya». *L'Avenç*, núm. 194, p. 72-73. [Ressenya del número doble de la revista *Pedralbes* dedicat a les aportacions del congrés].
- 1995, octubre: «Una iniciativa important: la publicació sistemàtica dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1411-1714*». *L'Avenç*, núm. 196, p. 73-74. [Ressenya del llibre: Josep M. SANS I TRAVÉ [dir.], *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1411-1714*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994, 520 p].
- 1995: «Actes del Primer Congrés d'Història del Notariat Català, Fundació Noguera. Barcelona: 1994, 770 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. X, núm. 21, p. 409-413.
- 1995: «Roland Gerrer-Brià: *La Menera de Cabrenç. Régión secrète*. Perpinyà: SAS-LPO, 1993, 350 p.; *Toulouges en Roussillon*. Presses littéraires, Sant Esteve,

- 1989, 294 p.; *Itinéraire catalanista de Roussillon*. Presses littéraires, Sant Esteve, 1989, 384 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. X, núm. 22, p. 642-645.
- 1998: «La ville et les pouvoirs / La ciutat i els poders. Col·loqui celebrat arran del vuitè centenari de la Carta de llibertats comunals de Perpinyà (1197-1997). Ajuntament de Perpinyà - Institut Catalan de Recherches en Sciences Sociales (ICRESS) de la Universitat de Perpinyà, amb la col·laboració del Conseil Régional du Languedoc-Roussillon (Perpinyà, Capella de Sant Domènec, 23-25 d'octubre de 1997)». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 29, p. 252-257.
- 1998: «Aymat Catafau: *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (X^e-XVe siècle)*. Perpinyà: Els llibres del Trabucaire - Presses universitaires de Perpignan, 1998, 718 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 30, p. 497-500.
- 1998: «Gilbert Larguier: *Le drap et le grain en Languedoc, Narbonne et narbonnais, 1300-1789*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1996, 3 vol., 1366 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 30, p. 501-502.
- 1998: «Josep M. Recasens i Comes: *El municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona, segles XVI i XVII*. Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès - Arola Editors, 1998, 600 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 31, p. 721.
- 1998: «Jaume Codina: *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV al XIX)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997, 508 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 31, p. 721-724.
- 1999: «Francesc Soro i Pere de Montaner [coords.]: *Gafsa Une medina casienne en Tunisie*. Palma, 1998, 350 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 226.
- 1999: «II Congrès Internacional "Història dels Pirineus". Centre Associat de la UNED - Universitat de Girona, 11-14 de novembre de 1998». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 253-258.
- 1999: «J. F. Dubost i Peter Sahlins: *Et si on faisait payer les étrangers?* París: Flammarion, 1999, 476 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 33/34, p. 653-654.
- 1999: «Àpoca. Butlletí català d'informació notarial». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 33/34, p. 687-688.

- 2000: «Rosa Congost i Lluís To [coords.]. *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat de Girona, 1999, 492 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 235-238.
- 2000: «Segon encontre d'Elna, col·loqui organitzat per la Société des Amis d'Illibéris. Elna: Col·legi Paul Langevin, 30 d'octubre i 1 de novembre de 1999». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 253-254.
- 2000: «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols del Col·legi de notaris de Catalunya». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 255-258.
- 2000: «Del fals "Nobiliari" de Bover a l'"Alistamiento noble" de Ramis d'Ayreflor». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 258.
- 2000: «Laurent Vidal i Emilie d'Orgeix [dirs.]. *Les villes françaises du Nouveau Monde*. París: Somogy éd. d'Art, 1999, 192 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 36, p. 513-515.
- 2000: «A. Ramiere de Fortanier, J. J. Milhiet, J. Dubu, B. Neveu, F. Girard i A. Friejus: *Les Demoiselles de Saint-Cyr, Maison Royale d'Education (1686-1793)*. París: Archives Departamentales des Yvelines - Somogy Editions d'Art, 1999, 336 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 37, p. 769-770.
- 2000: «Manuel Oliver i Moragues [coord.]. *L'orde de Malta, Mallorca i la Mediterrània*. Palma: Delegació de Balears del Sobirà Orde de Malta, 2000, 276 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 37, p. 771-772.
- 2002: «Youssef Ragheb: *Les messagers volants en terre d'Islam*. París: CNRS, 346 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 656-657.
- 2002: «Carles Maristany i Tió: *El "Dietari" del rector Pradell i altres cinc estudis (segles XVI-XVIII)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2001, 154 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 660-661.
- 2002: «Valentí Gual Vilà: *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari 11)*. Valls: Cossetània, 2003, 944 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVIII, núm. 46, p. 755-759.

Reculls bibliogràfics

- 1990 (amb Rosa Congost): «Bibliografia de Pierre Vilar». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 23, p. 203-219.

Articles de diari

- 1993, gener, 3: «El perill d'oblidar les lleis». *Avui*, p. 42.
1993, desembre, 5: «Lleudes». *Avui*, p. 43.
1994, març, 6: «Sermons del rei en Jaume». *Avui*, p. 44.
1994, juny, 2: «L'illot insalubre número 16». *Avui*, p. XIV.
1995, març, 2: «Esclaus fugitius, a la línia de la Tor de Querol?». *Avui*, p. XI.
1995, abril, 6: «De la Biblioteca de Catalunya als braços sards». *Avui*, p. XIV.
1995, juny, 1: «El llibre català, “ja moribund” al segle XVII?». *Avui*, p. XI.
1995, setembre, 7: «Cristians d'Orient, què en queda?». *Avui*, p. XI.
1995, octubre, 10: «Ressenyes». *Avui*, p. XIV.

Pròlegs

- 1988: SERRA, Eva. *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 7-15.
1990: CODINA, Jaume. *Els santboians de 1490. Com es vivia fa 500 anys a la vila de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona: Ajuntament de Sant Boi de Llobregat - Publicacions Abadia de Montserrat, p. 9-17.
2005: SANS TRAVÉ, Josep M. [dir.]. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Vol. IX, p. IX-XIII.

Traduccions

- 1955-1957: VALLS I TABERNER, Ferran; SOLDEVILA, Ferran. *Historia de Cataluña*. Barcelona: 2 toms, part integrant (Vol. III) de les *Obras Selectas de Fernando Valls-Taberner*. Barcelona: CSIC. [Publicada de nou el 1982 en un sol volum per Alianza Universidad].
1960: BURNS, James MacGregor. *John Kennedy: perfil de un político de valor*. Barcelona: Editorial Ariel.
1962: SKOU-HANSEN, Tage. *Los árboles desnudos*. Barcelona: Seix Barral.
1974: CENDRARS, Blaise. *El hombre fulminado*. Madrid: Nostrame. [Reeditat per les editorials Argos Vergara el 1980 i Valdemar el 1998].
1984: LAGERKVIST, Pär. *Barrabàs*. Barcelona: Edicions Proa.
2020: DICKENS, Charles; *Història de dues ciutats*. Barcelona: Club Editor.
2021: CATHER, Willa. *El pont d'Alexander*. Barcelona: Cal Carré.

- 2023: AUSTEN, Jane. *Sanditon*. Barcelona: Cal Carré.
- 2023: CATHER, Willa. *Pioners, oh pioners!* Barcelona: Cal Carré.
- 2024:²⁹ AUSTEN, Jane. *Els Watson*. Barcelona: Cal Carré.
- 2024: CATHER, Willa. *Lucy Gayheart*. Barcelona: Cal Carré.
- 2024:³⁰ BERTRANA, Aurora; *Entre dos silencis*. Barcelona: Club Editor.

Entrevistes i altres escrits amb dades biogràfiques

- 1985, juliol-agost: GARCÍA CÁRCCEL, R.; SÁNCHEZ, P. «Conversa amb Núria Sales. Un combat per la història». *L'Avenç*, núm. 84, p. 62-66.
- 1995, novembre, 18: ARAGAY, Ignasi. «Núria Sales: “Els municipis ja van néixer endeutats”». *Avui*, p. 38.
- 2017, juny: MUÑOZ LLORET, Josep M. «Núria Sales, l'ull crític». *L'Avenç*, núm. 435, p. 18-29. Publicat de nou amb lleugeres modificacions a: *Les petjades de la memòria. Onze entrevistes de L'Avenç*. Barcelona: L'Avenç, 2023, p. 19-45.
- 2018, 8 d'agost i 4 de setembre: MARTÍ, Pep; entrevista a Núria Sales per a *Nació Digital*, <https://naciondigital.cat/politica/nuria-sales-lexhumacio-de-franco-no-em-sembla-be-es-una-cosa-molt-hispanica_67338_102.html> (darrer accés 18/10/2024).
- 2018, desembre, 1: BARNILS, Andreu; «Núria Sales: ‘Un estat és inimaginable sense exèrcit’», *VilaWeb*, <<https://www.vilaweb.cat/noticies/nuria-sales-un-estat-es-inimaginable-sense-exercit/>> (darrer accés 18/10/2024).
- 2020, març, 21: Núria Sales, nota autobiogràfica (sense títol) en el web del Club Editor, <<https://clubeditor.cat/traductors/nuria-sales/>> (darrer accés 18/10/2024).

29. Com en totes les referències de la relació present, l'any que hi figura és el de la publicació i no el de la traducció o redacció del treball per l'autora.

30. L'obra va ser escrita originàriament en castellà, la llengua de la mare de l'autora; Joan Sales ja n'havia iniciat la traducció al català, que va acabar la seva filla Núria (<<https://www.lavanguardia.com/encatala/20190905/47189303623/aurora-bertrana-club-editor-maria-bohigas-joan-sales-nuria-sales-georgina-sola.html>>, consultat el 23-9-24).